

ЎЗБЕК ВА РУС НАСРИДА БОЛА ОБРАЗИ: ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛ

Бўриева Робия Отажоновна; Термиз давлат университети мустақил
изланувчиси

(e-mail: robiyaburiyeva1997@gmail.com)

Илмий раҳбар: ф.ф.ф.д., (PhD), доц. Шофиев Обиджон Бахтиёрович;

Термиз давлат университети биринчи проректори

(e-mail: shofiyev@mail.ru)

***Аннотация:** Ушбу мақолада ўзбек ва рус насрий адабиётида бола образининг тасвири қиёсий таҳлил этилади. Болалар образи орқали ижтимоий воқелик, маънавий қадриятлар ва тарбиявий зоялар қандай ифодалангани таҳлил қилинади. Мақолада ўзбек адабиётидан Фафур Фуломнинг “Шум бола” ва Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўтмишдан эртактлар” асарлари ҳамда рус адабиётидан Лев Толстойнинг “Болалик” ва Антон Чеховнинг “Ванька”, “Уйда” каби асарлари таҳлил этилади. Асосий эътибор бола образи орқали тарихи-маданий муҳит акс эттирилиши, эстетик ва фалсафий зояларнинг шаклланиши, ҳамда ижтимоий-тарбиявий вазифаларнинг амалга ошишига қаратилади. Қиёсий таҳлил натижасида икки адабиётда бола образи орқали инсон ҳаёти, жамият ва тарбия масалалари қандай акс этгани очиқ берилади.*

***Калит сўзлар:** бола образи, қиёсий таҳлил, ўзбек насри, рус насри, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Лев Толстой, Антон Чехов, болалик мавзуси, ижтимоий муҳит, тарбия, адабий образ, реализм.*

Бола образи адабиётда маълумот ва ғояларни самимий, таъсирли шаклда етказишда ўзига хос восита вазифасини ўтайди. Ҳар икки – ўзбек ва рус – адабиётларида болалар образлари орқали ижтимоий муаммолар, маънавий қийматлар

хамда тарбиявий ғоялар акс этган. Болаларнинг бегубор нигоҳидан тасвирланган воқеалар ўқувчи қалбига тез етиб боради, чунки бола қалби орқали ҳаёт ҳақиқатлари очиқ-ойдин намоён бўлади. Ўзбек ва рус насрий асарларида бола қаҳрамонлар турли тарихий ва маданий заминда шаклланган бўлса-да, улар орқали илгари сурилган ғоялар ва эстетик-фалсафий таъкидлар ўхшаш жиҳатларга эга. Ушбу мақолада ўзбек адабиёти намуналари (масалан, Ғафур Ғулом ва Абдулла Қаҳҳор асарлари) ҳамда рус адабиёти намуналари (Антон Чехов, Лев Толстой ва бошқалар) мисолида бола образининг талқини қиёсий таҳлил этилади. Ўзбек насрий адабиётида бола образини юзага келтириш, асосан, совет давридаги ижтимоий воқеликни акс эттириш жараёнида муҳим аҳамият касб этди. Ёзувчилар болалик хотиралари ва болалар ҳаётини тасвирлаш орқали ўқувчига ҳақиқатни етказишга интилишган. Масалан, Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қисси (1936) ўзбек насрида бола образини мароқли ва таъсирчан тарзда яратган илк асарлардан бири ҳисобланади. Асарда бош қаҳрамон Қоровой номли ёш бола – етим бола –нинг бошдан кечирган саргузаштлари орқали XX аср бошларидаги Тошкент ҳаёти ҳаққоний ёритилган. “Шум бола” асари бола нигоҳида ўша давр шаҳару қишлоқларининг маданий ҳаёти, болалар ўйинлари ва турмуш тарзи ҳақида жонли тасвирларни беради. Шу тариқа, Ғафур Ғулом бола образини тарихий-этнографик муҳит билан боғлаб, уни реалистик ва ҳаётий тарзда шакллантирган. Қоровой – чаққон, шайдо ва топқир бола – ҳаётда тирикчилик қилиш учун бозор-маҳаллаларда ён дафтарча сотишдан тортиб турли ноҳолис ишларни қилишга мажбур. Унинг мисолида ёзувчи ўша давр ижтимоий муҳитида бола қандай тиришқоқлик ва чаққонликка мослашишга мажбур бўлганини кўрсатади.

“Шум бола” асари асосида суратга олинган фильмдан лавҳа: етим бола Қоровойнинг ҳаётдан норози, мухтож аҳволи тасвири. Ёзувчи Ғафур Ғулом ўғил бола

образи орқали ўша давр жамиятида болалар қандай қийинчиликлар билан юзлашганини реалистик акс эттиради. Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўтмишдан эртақлар” қиссаси эса ўзбек насрида бола образини бошқа бир усулда шакллантиради. Бу асар Абдулла Қаҳҳорнинг болалик хотираларига асосланган автобиографик қисса бўлиб, унинг ижодий меросида муҳим ўрин тутди. Ёзувчи асарда ўз болалигида кўрган-кечирганларини ҳаққоний баён этар экан, бола образини ҳодисалар марказига эмас, балки кузатувчи сифатида қўяди. Яъни, асарда бола – ёш Абдулла – асосан “кўз гувоҳи” ва “холис ҳикоячи” сифатида тасвирланган бўлиб, воқеалар унинг болача нигоҳидан берилган.

“Ўтмишдан эртақлар”да боланинг ўзи эмас, у гувоҳ бўлган оила даврасидаги воқеалар, жамиятдаги зулму-жаҳолат манзаралари тасвирланади. Шунга қарамай, бу асардаги бола образи ўқувчига чуқур таъсир қилиб, ўша тарихий давр ҳаётининг фожеали томонларини ҳис эттиради. Абдулла Қаҳҳор болалик чеҳраси ортида жойлашган оғир давр манзараларини маҳорат билан чизиб беради – масалан, асарда “кунлар ғўрбат билан бошланиб, ғўрбат билан тугарди” деган ҳукм тасвирланиб, болалик даври қанчалик оғир ўтгани ёрқин ифодаланади.

Шу боис, “Ўтмишдан эртақлар” мазмунида бола образи орқали бутун бир авлоднинг машаққатли ҳаёти, жамиятдаги жаҳолат ва камолот йўлига эътиборсизлик фош этилади. Қаҳҳор болалик давридан лавҳалар келтирар экан, ўқувчининг руҳиятига таъсир қилувчи кучли реализмга таянади. Қиссадаги ҳар бир бўлим мустақил бир ҳикоячадек тузилгани, трагик руҳдаги воқеий новеллалардан иборат экани таъкидланади – бу эса асарнинг бадиий шаклига хос хусусиятдир. Абдулла Қаҳҳорнинг ўзи мазкур асари ҳақида шундай деган: “Мен ёшлигимда гувоҳ бўлганларимни ёздим. Ҳақиқатни, фақат ҳақиқатни ёздим. Агар бу ҳақиқат сиз – замонавий ёшларга дахшатли кўринса, демак мен бу аччиқ ҳақиқатимни охиригача

хақиқат ҳикояси – эртак деб номлайман!”. Бу сўзлар ёзувчининг болалик хотиралари орқали беришга уринган хақиқатпарварлик ва ҳаётийлик тамойилини яққол кўрсатади. Демак, ўзбек насрида бола образи ё реалистик саргузаштлар қаҳрамони сифатида (“Шум бола”), ёки хотирот ва кузатувчи сифатида (“Ўтмишдан эртаклар”) шаклланиб, ҳар икки ҳолатда ҳам тарихий ҳақиқатни таъсирли акс эттиришга хизмат қилган. Рус адабиётида бола образи XIX аср реализм адабиёти даврида тобора ахамият касб эта бошлади. Лев Толстой ва Антон Чехов каби классиклар болалик мавзусини янги бадиий даражага кўтардилар. Жумладан, Лев Толстойнинг “Болалик” (Детство) повести (1852) рус насрида тўлиқ бола нигоҳидан ҳикоя қилинган илк асарлардан бири эди. Автобиографик жанрда ёзилган бу асарда Толстой бош қаҳрамон Николенка Иртеневнинг болалик даври ҳис-туйғуларини самимий баён қилади. Толстой боланинг ички оламини, унинг биринчи бор муҳаббатни ҳис этиши, оила муҳитидаги воқеаларни қандай қабул қилиши каби жиҳатларни майда деталларигача тасвирлайди. Асарнинг асосий ғояси — инсон характери пойдевори болаликдаёқ шаклланади ва киши ўз-ўзини такомиллаштиришга интилиши лозимлигидадир. Шу орқали Толстой бола образини фалсафий-маърифий йўналишда шакллантириб, ўқувчига тарбия ва ўз-ўзини камол эттириш ғоясини узатади. Антон Чехов эса 1880-йиллардан бошлаб болаларни ўз ҳикояларида марказий ўринга қўя бошлади. Адабиётшунослар қайд этганидек, Чеховнинг деярли барча асарларида болалар учрайди – у 285 дан ортиқ бола қаҳрамон яратган бўлиб, улар жамиятнинг турли қатламлари ва оилавий муҳитларига мансубдир. Айти қирқинчи йиллар охири – элтигинчи йиллар бошида ёзилган йигирмага яқин ҳикоялари тўла болалар ҳаётига бағишлангани Чеховнинг болалик мавзусига қанчалик қизиққанини кўрсатади. Чехов бола образини шакллантиришда реализм ва психологияга таянган. У болалар руҳиятини, уларнинг орзу-интилишлари ва ранж-аламларини нафислик билан очиб беради. Масалан, унинг “Ванька” номли машҳур

ҳикоясида 9 яшар етим бола Ваньканинг бошидан кечирган аччиқ тажрибаси тасвирланади: у Москвада пойабзаннинг шогирди бўлиб азобда яшар экан, Рождество кечасида қишлоқдаги бобосига бағри ёрилиб мактуб ёзади. Ваньканинг бекаму-қўст содда умиди — бобоси уни келиб олиб кетиши — орқали Чехов ўқувчида беихтиёр шафқат ва ҳамдардлик туйғуларини уйғотади. Шундай қилиб, Чехов бола образини кичик одамнинг катта муҳитдаги трагик тақдир сифатида шакллантириб, жамиятдаги ночор қатлам болаларининг оғир аҳволини кўрсатади. Унинг “Уйда” (“Дома”) ҳикоясида эса бир томондан боланинг файзли ва бегубор дунёси, иккинчи томондан отанинг тарбия борасидаги қайғуриши драматик бир лавҳада кўрсатилади. Отаси кичик ўғлини чилим чекиш одатидан қайтариш учун жазолаш ўрнига эртак айтгани болага таъсир қилгани орқали Чехов замонасининг тарбияга доир илғор қарашларини адабиётга олиб кирган. Олимларнинг таъкидлашича, Чеховнинг бола қаҳрамонлари айнан ўша давр болалар тарбияси хусусидаги қарашлар билан мулоқотда шаклланган бир адабий модел ҳисобланади. Шу боис Чехов асарларида болалар орқали оталар ва фарзандлар ўртасидаги мураккаб муносабатлар, авлодлар талашуви каби мавзу улкан ахамият касб этган – ҳатто бир адабиётшуноснинг таъкидлашича, Чехов ижодини тутган драматизмга асос болган мавзу “оталар ва болалар конфликт”идир.

Умуман, рус адабиётида Толстой бола образини орқали инсоннинг ахлоқий камолоти ва тарбияни, Чехов эса болаларнинг ҳаётдаги ўрни ва ижтимоий адолат мавзуларини марказга қўйган ҳолда шакллантирганлар. Бола қаҳрамонлар уларнинг асарларида ё атроф-оламни теран ҳис қилувчи ва ўсиб бораётган шахс сифатида (Толстойда), ёки катталар дунёси таъсирини ўз елкасида сезаётган, баъзан ночор, баъзан эса ақлли ва айёр субъект сифатида (Чеховда) намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Гафур Гулом “Шум бола” асарининг Тошкент ва атрофидаги этнографик ҳаётни ҳаққоний тасвирлаши ҳақида: oyna.uz.

“Шум бола” асарининг тарбиявий аҳамияти (ўтмиш ва бугун таққосида): oyna.uz.

2. Абдулла Қаҳҳор “Ўтмишдан эртақлар” – болалик хотиралари ва миллат болаларининг машаққатли ҳаёти тасвири: jdrp.uz.

3. “Ўтмишдан эртақлар”да бола образи кузатувчи сифатида, асосий эътибор воқеалар тасвирига қаратилган: turtkultumanakm.uz.

4. “Ўтмишдан эртақлар” – асарда инсон шаъни ва қадри, жаҳолатга қарши исён сўнгги фарёддай янграган: turtkultumanakm.uz.

5. Чехов ижодиётида болалар мавзуси, болалар иштирок этган асарлари сони ва уларнинг ижтимоий кўлами: researchgate.net.

6. Чехов асарларида “оталар ва болалар” муаммосининг марказий аҳамияти ҳақида: researchgate.net.

7. Лев Толстой “Болалик” асарининг асосий ғояси – характер пойдевори болаликда қўйилиши ҳақида: leo-tolstoy.com.

8. Чеховнинг “Ванька” ҳикояси сюжети (етим боланинг бобосига мактуб ёзиш ҳолати) ҳақида: en.wikipedia.org en.wikipedia.org.